

Byl originálním myslitelem a filozofem, bohužel často mnohými nedoceněným a nepochopeným. Od něj jsem poprvé slyšel, že „Rusové nám tou svou azbukou udělali z naší Rusalky Pycalku.“ Při psaní již výše zmíněných skript Biometrika se hlouběji zabýval statistikou. Z té doby pochází jeho „hláška“, humorná definice statistiky: „Po ulici jde pán se psem. Pán má dvě nohy, pes čtyři, ale v průměru mají každý tři. A to je statistika.“

Měl rád ženy a ženy měly rády jeho. Svě úspěchy vysvětloval s úsměvem tím, že –

jak zpívá Ivan Mládek – „chlapa dělej brejle, pleš a břicho“. A také rád říkal: „Zájem potěší každou ženu.“ Se ženami to zkrátka uměl. Měl neustále na mysli vyzkoušené pravidlo: „Existuje jen jediný způsob, jak zacházet se ženami. Bohužel, nikdo ho nezná.“ Tím se řídil a zároveň se dokázal přizpůsobovat dané situaci a nebál se i experimentovat. Měl vynikající možnosti ke každodennímu tréninku u sebe doma obklopen čtyřmi milujícími ženami – manželkou a třemi dcerami. Pro ženy vytvořil i vlastní soukromou „předmanželskou po-

radnu“. K jeho proslulým „hláškám“, kterým z legrace říkal axiomy, tedy tvrzení, která jsou předem pokládána za platná, a proto se nedokazují, patřilo: „Ženy drží pohromadě gumičkami“ nebo „Aby člověk poznal sám sebe, potřebuje k tomu druhého, některá i třetího.“

Usměvavého, vtipného, moudrého, kamarádského, vstřícného, ochotného, obětavého, nezištného, takového jsme ho všichni znali. A takový v našich srdcích zůstane už navěky.

Tomáš Hermann

Vědy o životě jako součást kultury Za Janem Jankem

V únorových dnech jsme se dozvěděli smutnou zprávu, že v úterý 9. února zemřel v pražské motolské nemocnici na covid-19 a další zdravotní komplikace doc. Jan Janko, CSc., historik biologických věd a dlouholetý spolupracovník Živy, pro mnohé vzácný kolega, učitel nebo přítel. Badatelský život spojil zejména s oddělením dějin přírodních věd a techniky Ústavu československých a světových dějin Československé akademie věd, které na sklonku 80. let také vedl, a s Archivem Akademie věd ČR. Byl docentem filozofie a dějin přírodních věd na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy, učil rovněž na pražské Fakultě humanitních studií UK a ke konci kariéry na Filozofické fakultě Západočeské univerzity v Plzni. Jako aktivní člen Společnosti pro dějiny věd a techniky v 90. letech po nějaký čas redakčně vedl časopis Dějiny věd a techniky.

Narodil se v r. 1943, patřil mezi poslední žáky botanika a fyziologa Bohumila Němce, byl skvělým znalcem jeho díla a též fyziologů Jana Evangelisty Purkyně nebo Františka Mareše, napsal několik nepřekonatelných prací z dějin starší i moderní české biologie. Jeho sečtělost a objem znalostí v této oblasti již nikdo nepřekoná. Pro medailon v jedné knížce o sobě napsal: „Vystudoval biologii a chemii na Přírodovědecké fakultě UK, specializace geobotanika, nicméně se záhy začal potulovat v jiných hájemstvích – kultura, historie. Jedním z úlovek je obsáhlá historie věd o životě u nás (1997, 612 s.), avšak nejvíce se vždy zajímal o přírodní filosofii, spíše jako starožitník; na vlastní filosofování se nikdy příliš necítil, ačkoli na ně má ‚papíry‘.“ V nedávných letech na stránkách Živy věnovali Janu Jankovi přehledové články k jeho sedmdesátinám Martin Franc (2013, 2: XXXIV–XXXV) a k pětasedmdesátinám Lucie Čermáková (2018, 6: CXLIX), nemusíme proto opakovat biografické informace a jejich hodnocení. Zaměříme se na charakteristiku Jankova celkového stylu a některých jeho hlavních prací v širších oborových souvislostech. Dějiny vědy totiž doznal v poválečném období ve světě i u nás hlubokou metodologickou pro-

měnu, která se vyznačovala zkoumáním vývoje jednotlivých disciplín ve spojení s novým čtením tištěných i archivních pramenů a přísně historickou kontextualizací. V českém prostředí byla tato proměna v 60. letech spojena především s badáním v dějinách techniky a exaktních věd jako fyziky nebo astronomie, zatímco biologie v tomto směru stále pokulhávala, zatížena snad i nedávnou neblahou politickou ideologizací, a na svého autora a srovnatelně založené projekty stále čekala. Právě Jan Janko se s opožděním dekády zasloužil zcela zásadní měrou o zaplnění této zející mezery.

Byl zde jistě již z doby před první světovou válkou zakládající a stále živoucí, mezinárodně významný počín Emanuela Rádlu, který se sice dokonce ocitl v prestižním redakčním kruhu časopisu Isis guru oboru Georga Sartona, avšak soustředoval se na obecnější dějiny teorií, v meziválečné době tento směr zájmu opustil a následovníka v domácím prostředí nenalezl. Ve své generaci Janko přesto nebyl tak zcela osamocen. Důležitý okruh badání s přesahem k dějinám medicíny se soustředoval kolem dlouholetého projektu Sebraných spisů J. E. Purkyně, který právě od 60. let doznal pod vedením Vladislava Kruty (1908–1979) uvedenou proměnu a zavřel byl v polovině 80. let. Obdobně v Brně na tradici výzkumu života a díla Gregora Johanna Mendela a dějin genetiky navazoval a problematiku nově posunoval Vítězslav Orel (1926–2015). S oběma těmito dlouhodobějšími programy trvalejšího významu a též mezinárodního dosahu byl Janko aspoň po část kariéry v odborném i personálním kontaktu, mohl z nich částečně čerpat, ale také je obohacovat.

Jankův přístup a záběr byl však dosti odlišný. Přestože nacházel opěrné body v některých klíčových disciplínách či osobnostech, neznamenalo to pro něho nikdy zúžení perspektivy, nýbrž daleko spíše jen pevné ohnisko pohledu na krajinu biologických věd v širokém spektru a na hlubším kulturním a filozofickém pozadí. Jankův přístup byl vždy mnohem komplexnější. Jeho práce se po mém sou-

Foto D. Michalcová

du vyznačují třemi rovnocennými stránkami: ohromná poctivost v práci s prameny a skvělé zvládnutí potřebných historických metod, dále hluboká znalost všech studovaných biologických spisů a studií a s tím spojená silná komparativní schopnost, a v neposlední řadě jistě kouzlo lehkého a neokázalého nadhledu, průhledy do teoretických, filozofických a psychologických dimenzí, jež mu nejspíš otevíraly jeho vlastní vnitřní motivace, otázky po možnostech poznání života, jimiž byl sám poután. Jankovy texty jsou pak vždy bohatě a spolehlivě faktograficky fundovány, to tvoří jejich pevný základ, ukazují však i k obecnějším teoretickým souvislostem a vždy jsou ještě i něčím více. Toto „něco více“, obvykle skryté a nenápadné, je obtížné přesně postihnout, ale nelze v jeho pracích nevidět. Poctivá a převažující faktografie jako by u něho tvořila jen vnější ochrannou krustu nad citlivou hrou skrytých otázek a nedořečených odpovědí, vědomím hlubokých pout mezi vědeckým poznáním, literaturou a poezií a také tolerantním smyslem pro pochopení různých lidských slabostí.

Zpětně vzato jeví se řada jeho publikací jako postupně dosahování určitých vlastních cílů, k nimž nutně vedle vrcholů náležejí i různá rezidua a možnosti ne zcela naplněné, které nám zůstávají otevřenou výzvou. Na pevněji vymezenou dráhu dějin vědy vstoupil jako aspirant v r. 1973 čerstvý třicátník po několikaleté regionální kulturní a osvětové praxi. Při ní ale musel již dlouho nabírat značný rozhled a znalosti pro svůj budoucí obor, neboť krátce potom předložil kandidátskou práci Vznik a rozklad mechanistické koncepce ve fyziologii (1975). V této skvělé, vyzrálé a dodnes užitečné monografii (tištěné teh-

dy typicky jen v řadě interních sborníků ČSAV) podrobil zkoumání, jak proces „mechanizace obrazu světa“ nebyl rovnoměrný, ve sféře věd o životě na rozdíl od exaktnějších disciplín nabyt extrémní podobu a sehrál rozhodující úlohu teprve v druhé polovině 19. století. Po rozboru způsobů implementace metod fyziky a chemie do fyziologických věd (botanické, zoologické i humánní) práce graduje v otevřené diskusi na počátku 20. století provázené krizí mechanistické koncepce, oživením různých verzí vitalismu či hledáním nových, komplexnějších metod. Autorovy sympatie jsou zde zjevné, i když je nemohl vyslovovat naplno. Domnívám se, že si vytvářel badatelsky obhajitelné předpolí pro pochopení jemu blízkého bergsonovského, teoreticky i experimentálně fundovaného vitalismu F. Mareše, jenž byl ideologicky, politicky i v biologii tehdy tabuizovanou personou non grata.

Do českého prostředí na přelomu století pak přenesl pozornost v další výtečné monografii *Vznik experimentální biologie v Čechách 1882–1918* (1982), která se zaměřuje vedle Mareše a jeho fyziologické školy především na Františka Vejdovského a jeho školu (B. Němec, E. Rádl, Jaroslav Peklo a další). Propojuje mnoho dosud partikulárních nebo neznámých poznatků, významných nejen pro biologii, ale též pro pochopení konstituce moderní české přírodovědy v mezinárodním kontextu. Není však moc známo, že tato práce je vlastně torzem, neboť měla vrcholit ve velké kapitole o dobových teoretických a filozofických koncepcích. Zasáhla tehdy interní ústavní cenzura a Jankův vedoucí nedovolil kapitole s ideologicky ožehavou problematikou do knihy zařadit, vyšla pak jen zkráceně německy, pečlivě ukryta v jiném interním sborníku. (Když jsem od autora chtěl českou strojopisnou předlohu – sám mne na ni upozorňoval a záleželo mu na ní – nedokázal ji už bohužel po letech nalézt.)

Z Jankových zájmů ve starším období, ačkoli na něj nebyl úžeji specializován, stojí za připomenutí jeho výběr s doslovem k výpravné a dosud čtenářsky nejpřístupnější edici Matthioliho Herbáře v českém zpracování Tadeáše Hájka z Hájku (1982). K Hájkovi jako botanikovi jde dodnes o jeden z neopominutelných a nejlepších příspěvků. Jak jsme již naznačili, dlouhodobě přispíval také k purkyňovskému bádání, které mu kromě jiného poskytovalo niku pro realizaci dalších osobních silných zájmů v romantické naturfilozofii a jejich domácích podobách. I tímto obohacoval a zároveň narušoval převládající mainstream. Velice mu záleželo na tom, aby pokračoval projekt Purkyňových spisů vydáním rukopisných záznamů jeho fyziologických přednášek, a trpěl tím, že tento záměr se kdysi ukázal být nad jeho organizační schopnosti. Aspoň na to opakovaně upozorňoval, naposledy v čísle *Živy* věnovaném J. E. Purkyňovi, jež pomohl uspořádat (2019, 4: 162). Podobně nebyl zcela spokojen se svou komentovanou edicí *Vzpomínek Bohumila Němce* (2002) a apeloval na potřebu navazujícího vydání deníků a dalších textů z Němcovy pozůstalosti.

Naopak co se ke zdárnému konci dovést podařilo, je práce napísaná v neobyčejně šťastném tandemu s jeho blízkou kolegyní

1 Jan Janko na konferenci v r. 2003 věnované Emanuelovi Rádlvi. Foto F. Grygar

Soňou Štrbáňovou, orientovanou na dějiny biochemie. Kniha *Věda Purkyňovy doby* (1988) objevně mapovala zrod české národní vědy kolem Purkyně, ale hlavně do značné míry historicky rehabilitovala přínos a kontext německojazyčné české vědy. Patří k pomyslým vrcholům a v dané problematice náleží k nepřekonané klasice. Škoda, že se badatelské a autorské dvojici nepodařilo pokračovat v záměru navazující knihy *Věda Masarykovy doby...* Navíc kniha je edičně a esteticky velmi zdařilá s bohatým ilustračním doprovodem. Totéž platí o ještě jedné skryté perle. Do svazku *Život* (1987) v tehdejší výpravné popularizační řadě nakladatelství Mladá fronta napsal Janko rozsáhlou, více než stostránkovou kapitolu o obecných dějinách biologického poznání od počátků do moderní doby *Rozhlédnutí poslední* – po historii. V jednotlivostech by se snad mohla jevit překonaná, jako celek jde však o brilantní nástin, který snese jen málo srovnání a prokazuje nejen autorovu erudici, ale i literární schopnost syntetické zkratky a přístupného podání subtilnějších znalostí v kulturně-historických rámcích. A výklady k vyobrazením tvoří paralelní příběh, způsob zpracování působí stále překvapivě moderně.

Je mnohé další, co by z Jankových témat a studií stálo za připomenutí, snad jindy. Zbývá ale to největší a také nejdůležitější. V 90. letech se dokázal doslova vybičovat k opravdovému vrcholu, 600stránkovému opus magnum a syntéze svých životních témat *Vědy o životě v českých zemích 1750–1950* (1997). Časová extenze, badatelská původnost, faktografické bohatství, hloubka podání, zkrátka vše, co jsme se na jeho stylu již pokusili vystihnout výše, zde berou dech. Spis zasluhuje samostatné pojednání, připojme tedy jen několik vnějších poznámek. Vzpomínám, jak na goethovské konferenci na PŘF UK při Jankově příspěvku o českoněmeckých naturfilozofech někteří zahraniční účastníci zaslí, jak je možné, že spis není dostupný v některém světovém jazyce. Janko si při vší své osobní skromnosti byl vědom, že takovou

koncepční šíři věd o životě tu dovedl na samou hranici možností a pokračovat lze jedině soustředěním na jednotlivé oblasti. Všechny pojednávané práce opravdu přečetl, což umozňovala mimo jiné jen určitá doba. Poskytl natrvalo pevný základ a výchozí orientaci všem studentům nebo mladším kolegům, kteří do některých z témat vstupují. Ovšem i český tisk, odpovídající tehdy limitovaným institucioním podmínkám a prozrazující určité technické provizorium, je z pohledu dnešních možností pro jeho obsah poněkud nedůstojný. Pojali jsme několikrát záměr připravit revidované řádné vydání a pak upravenou anglickou verzi. Janko to vždy srdečně vítal, i když každé s poznámkou, že on už pracovat nebude. Náročný týmový úkol by si určitě zasloužil naplnění.

Nakonec douška čistě osobní. Poznal jsem Jana Janka na podzim r. 2000, když jsem byl Antonínem Kostlánem přijat jako doktorand do nového Výzkumného centra pro dějiny vědy Akademie věd. Znal jsem trochu dvě jeho knihy a byl napjatý před setkáním s autorem v zasvěcených kruzích legendárním, ale širší odborné veřejnosti přesto málo známým. Janko se formálně měl stát mým vedoucím v oddělení, které jsme tvořili pouze já se zaměřením na E. Rádlu a Michal Šimůnek se zaměřením na eugeniku. O nějakém vedení nemohlo být řeči v žádném myslitelném smyslu toho slova. Naši uzoučkou kancelář zaplnil svou knihovnou, ale dal nám ji plně k dispozici, byl jako z jiného světa, chaotický, zapomnětlivý, roztržitý ve stylu poněkud dezorientovaného vědce intelektuála, svéráz každým coulem. Ale kdykoli šlo o věci našich témat, ožíval s obrovským zaujetím, glosoval a s veselou otevřenou myslí z paměti lovil nejrůznější souvislosti, nápady a otázky. Ihned se nám stal přátelsky naladěným partnerem a napětí ze vstupu do nové instituce záhy zcela opadlo.

I když naše kontakty zvláště po jeho návratu do Archivu AV ČR a potom odchodu do penze nebyly intenzivní, stali jsme se kolegy a přáteli. Svou ležérnost podle mne trochu stylizoval, aby si chránil svůj křehký prostor, neboť byl pořád neuvěřitelně pilný. Nové práce už se sice navenek stranil, ale stejně mu byla vším: oponoval texty jiných nebo docházel do zkušebních komisí na fakultu, když jsme ho o to požádali, intenzivně psal recenze pro *Dějiny věd a techniky*, kapitoly do různých sborníků, recenzoval a připravoval články pro *Živu*. Příležitostně jsme spolupracovali a jeho soudu třeba i o mých textech jsem si nesmírně cenil. Přitom byl velmi skromný a v podstatě samotářský. Přestože ho léta trápily různé neuhdy, psali jsme si několik dnů před jeho hospitalizací, opět zcela věcně, a ve stejné době domlouval další spolupráci s redakcí *Živy*. Zpráva o jeho skonu proto byla naprosto nečekaná. Odešel Mistr svého oboru, utvářel ho a vtiskl mu osobitou podobu. Biologické poznání své i jiných – nebo lépe vědy o životě, jejichž termín sám etabloval – vřazoval do kulturních a duchovních souvislostí, na nichž mu záleželo. Myslím, že učinil svým dílem pro kulturu naší země více, než jsme zatím schopni ocenit. Kdo jste ho znali, byť pouze z jeho textů, věnujte mu vzpomínku.